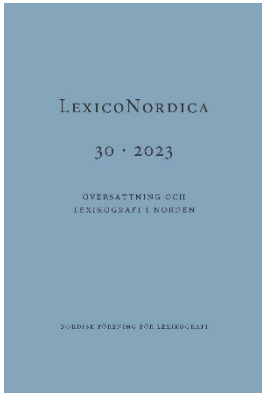

LexicoNordica

Titel:	Ordbøkene og oversetteren	
Forfatter:	Hedda Vormeland	
Kilde:	LexicoNordica 30, 2023, s. 181-198	
URL:	https://tidsskrift.dk/lexn/issue/archive	

© 2023 LexicoNordica och författarna

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Ordbøkene og oversetteren

Hedda Vormeland

I am a literary translator, and in this essay, I explore the use of dictionaries in my profession. I reminisce about some childhood memories, recalling how I tried to figure out how translation works and started to suspect that the same word might not be the same word after all. I also asked other translators to tell me about their relationship to dictionaries, both monolingual and bilingual. Everyone I spoke to used dictionaries extensively and creatively.

På skrivebordet mitt ligger en stor bok, *Van Dale Handwoordenboek Hedendaags Nederlands* – ettbindsutgaven av Van Dales ordbok over nåtidsnederlandsk (Sterkenburg 1996). Jeg er skjønnlitterær oversetter, og det er hovedsakelig fra nederlandsk jeg oversetter. Det hender folk som er innom meg på kontoret, peker på boka og sier: «Så du bruker fysiske ordbøker fortsatt, ja?» Jeg nikker og ber dem ta en kikk på den. Når de løfter den opp, merker de kanskje at den er uventet lett. Så åpner de den og oppdager at sidene i boka er limt sammen til en kloss, men midten er skåret ut så boka er hult ut til et slags skrin. Et av barna mine ga meg denne gaven for noen år siden, med sjokolade i hulrommet.

Oversettelse og ordbøker er på mange måter to sider av samme sak, det er i hvert fall vanskelig å tenke seg det ene uten det andre. Allerede i forklaringen av et ord ligger det et element av oversettelse, for hva er vel oversettelse om ikke nettopp å *gjengi med andre ord*? De *andre ordene* en oversetter gjengir noe med, er hentet fra et annet språk. Det samme er tilfellet med ordforklaringene i tospråklige ordbøker – men også når *Norsk Riksmålsordbok* gjengir *fryde* som 'glede sterkt og inderlig; fremkalle fryd hos', må vi kunne kalle det en form for oversettelse. Det å uttrykke «det samme» med andre ord er altså kjernen i både oversettelse og ordbokarbeid.

Men hva er «det samme»? Det er oppgaven vi oversettere prøver å finne svaret på. Jeg siterer ofte Storm P. når jeg snakker til ikke-oversettere om det jeg lever av. Han skal ha sagt: «Fransk er meget nemt, hest hedder cheval og saadan er det hele vejen igennem.» Det sitatet får alltid tilhørerne til å knegge, for de vet jo godt at en hest kan være et øk eller en gamp eller en ganger allerede før man overhodet forlater kildepråket. Og som regel har de også opplevd å måtte tolke engelske ord som avhengig av konteksten kan bety så forskjellige ting som 'innhold' og 'tilfreds'. De vet altså av egen erfaring at ord i ulike språk ikke bare kan byttes ut som om de var legoklosser eller puslespillbrikker med samme form og ulike farger. Når jeg ved hjelp av *cheval*-sitatet får dem til å hente fram den kunnskapen, blir det lettere å forklare hva oversettelse går ut på.

Som morsmålsbrukere kan vi vanligvis uanstrengt sette fingeren på hva som er forskjellen mellom *smelt på tjukka*, *gravid* og *fruktsommelig*, selv om det er samme tilstand som beskrives. De fleste av oss greier også å skille mellom situasjoner der en saftig glose kan fungere som språklig fargelegging og sosialt lim, og situasjoner der det samme ordet er et særdeles upassende banneord. Dessuten er vi i stand til å tilpasse oss ulike målgrupper og forstå når det ikke passer å bruke fagtermer eller gruppesjargong – og når det tvert imot er akkurat det vi trenger. Alt dette er nyttig for oss når vi skal skrive målteksten, for det er som regel vårt eget morsmål vi oversetter til. Kildepråket kan vi ofte godt, det også – mange har studert det og/eller hatt det som dagligspråk i perioder – men de færreste har morsmålskompetanse i det språket de oversetter fra. Altså må vi i hvert enkelt tilfelle skaffe oss kunnskap om ordet vi skal oversette. Ordets denotative betydning er nok lettest tilgjengelig, den har vi om ikke annet en vag idé om allerede i utgangspunktet. Men de mer uåtgripelige sidene ved ordet, som stilregister og hvilke situasjoner det kan passe å bruke det i, må vi gjerne lete mer etter. Og når vi mener at vi har gjort oss godt kjent

med ordet i kildeteksten, må vi også forsikre oss om at det norske ordet vi velger å oversette det med, er det rette.

Jeg husker veldig godt det som må ha vært blant mine aller første oversetterfaglige kvaler, fra før jeg begynte på skolen. Jeg har vokst opp i et hjem der det til daglig bare ble snakket ett språk, nemlig norsk. Vi så mye på svensk barne-tv og var i Sverige på ferier og andre turer, og vi hadde danske venner som vi besøkte og fikk besøk av. Farmor og farfar var glad i å reise på bilferie og hadde spesielt stor sans for Østerrike. Derfra kom det også gjester, blant dem en blid og søt dame som het Gretl og kunne lage deilig mat som hadde et merkelig navn: *knödl*. Denne velsette gjesten gynget meg og min jevnaldrende kusine i fanget så vi lo og ba: «En gang til, Gretl! En gang til!» Dette kunne jeg ikke huske selv den sommeren jeg skulle fylle fem år, men jeg hadde fått høre om det mange ganger. Nå skulle Gretl komme på besøk igjen, og kusina mi og jeg tegnet en tegning til henne. Vi la den i en konvolutt og skulle skrive «Til Gretl», men ble i stuss. Hun kunne jo ikke norsk? Kom hun da til å forstå det vi skrev? Det var jeg som kom med det avgjørende argumentet, nemlig dette vi hadde hørt så mange ganger, at vi pleide å si «en gang til, Gretl». Hun hadde lært hva det betydde, altså kunne hun ordet *til*. Vi skrev «Til Gretl» på konvolutt. Grunnen til at dette minnet står så mye tydeligere for meg enn for eksempel selve overrekkelsen av brevet, er antakelig at jeg allerede da hadde en murrende følelse av at jeg tok feil – for var egentlig *til* og *til* det samme? Det tok mange år før jeg lærte begreper som preposisjon, adverb og subjunksjon, men grublingen fra den sommeren bidro nok til at jeg alltid har vært glad i grammatikk.

Et par år etter knödlommeren, i 1984, begynte jeg på skolen. Først tre år seinere, da jeg var blitt ti, begynte vi med engelsk. Jeg gledet meg veldig, for nederst i et skap i barndomshjemmet mitt lå en bunke gamle Time Magazine. Jeg var besatt av lesing og hadde vanskelig for å godta at all den teksten lå der og var ubegripelig.

Engelsklæreren helte kaldt vann i blodet på meg, han sa at det kom til å ta lang tid før jeg kunne lese noe sånt. Det fikk han naturligvis rett i, selv om jeg ganske snart prøvde meg med storebrors ordbok. Den var en oppdatert utgave av Meyer-Myklestad og Søråas' lommeordbok fra 1936 og kunne på ingen måte hjelpe meg å få hull på artikler om politiske veivalg under den kalde krigen. Og om jeg hadde hatt en mer omfattende ordbok, ville jeg fremdeles ha manglet kunnskapen om hvordan jeg skulle bruke den. En episode fra skolen kan illustrere det: Ingen hadde fortalt meg om homonymer, og dermed brukte jeg et substantiv som verb i en tekst jeg leverte til engelsklæreren. Nevnte lærer må ha klødd seg i hodet da han leste at «father mag-pied the steak», men skjønnte nok etter hvert at jeg hadde slått opp på substantivet *skjære* (tilsvarer svensk *skata* og dansk *skade*) i stedet for verbet *skjære* (tilsvarer svensk *skära* og dansk *skære*). I hvert fall forklarte han meg etterpå hva «v.» og «s.» betyr. Fremdeles tenker jeg ofte på den stilen når jeg ser skjærene i hagen.

Lenge før jeg ble oversetter, var jeg lesehest.¹ Og litteraturstudent. Når jeg jobber med en oversettelse, er det mange litterære skikkelser som titter over skulderen min og følger med. Den mest slitsomme av dem alle er Akira Sakazaki. Denne tragiske helten er en av mange bipersoner i David Lodges *Small World: An Academic Romance*. Sakazaki er en klok, belest og hardtarbeidende japaner. Han underviser i engelsk ved universitetet, og på fritida oversetter han romaner av en britisk samtidsforfatter. Men arbeidet er alt annet enn enkelt – han har aldri satt sin fot i England, og internett var knapt nok en vill idé da boka kom ut i 1984, så slang og dagligtale er ukjent land for ham. Den samvittighetsfulle oversetteren skriver til forfatteren sin og spør om alt mellom himmel og jord: «p. 152, 'jam-buttu'. What is it? p. 182, 'Y-fronts'. What are they? p.

1 Dette avsnittet og det neste inneholder tekstutdrag fra et blogginnlegg jeg skrev på Norsk Oversetterforenings blogg i 2014 (se Vormeland 2014).

191 'sweet fanny adams'. Who is she?» Og på den andre siden av kloden lander en stri strøm av luftpostkonvolutter på forfatterens dørmatte: «'Bugger me,' grunts Ronald Frobisher, stooping to pick up the morning's mail from the doormat, 'If there isn't another letter from that Jap translator of mine.'» Kanskje er det dette:

p. 107, 3 down. 'Bugger me, but I feel like some faggots to-night.' Does Ernie mean that he feels a sudden desire for homosexual intercourse? If so, why does he mention this to his wife? (Lodge 1984:107)

Da jeg leste Lodges roman for første gang, lo jeg så jeg gråt. Men da jeg ble oversetter selv, satte jeg både latter og gråt i halsen. Det er lett å være enig med forfatteren Frobisher, som på et tidspunkt sier: «You've got to feel sorry for the bloke.» Akira Sakazaki vier livet til et umulig prosjekt, der han står utestengt fra et samfunn han elsker på avstand, og titter inn gjennom samtidslitteraturens nøkkelhull. Det har alltid vært min store skrekk å bli som ham. Heldigvis har jeg ordbøker og andre hjelpemidler tilgjengelig, reise stipender finnes, og ikke minst er gode kollegers hjelp og oppmuntring bare noen tastetrykk unna.

Som nevnt oversetter jeg mest fra nederlandsk. Det finnes en tospråklig ordbok norsk-nederlandsk og nederlandsk-norsk, utarbeidet av D. Lulofs i 1993, i tillegg til en lommeordbok som er utgitt av Kunnskapsforlaget (Goor 2019). Lulofs' bok er den mest omfattende av disse, men tretti år etter at den kom ut, og snart tjue år etter siste revidering, er det fortsatt slik Lars S. Vikør skrev i sin anmeldelse i *LexicoNordica* 2 (313), at «den som treng ei ordbok på eit avansert nivå framleis må bruke engelsk eller tysk som 'mellomspråk' eller gå til dei store einspråklege ordbøkene». Jeg har denne boka, men jeg tror ikke jeg har åpnet den siden jeg var student. At den har begrenset nytteverdi for meg som profesjonell oversetter av skjønnlitteratur, kan illustreres med et eksempel

i motsatt retning av den jeg vanligvis oversetter i: Av de tre norske ordene for «hest» jeg nevnte over, inneholder Lulofs' ordbok bare *gamp* og *øk*, og den sier ikke noe om hvordan disse ordene brukes. Denne situasjonen – at det i beste fall finnes mangelfulle eller utilstrekkelige tospråklige ordbøker mellom kilde språket og norsk – er selvfølgelig felles for oversettere til norsk fra de aller fleste språk.

I hele min oversetterkarriere har jeg altså hovedsakelig brukt enspråklige ordbøker, først og fremst den store nederlandske ordboka som kalles *Dikke Van Dale*, det vil si Tjukke Van Dale. (Offisielt heter verket *Groot woordenboek van de Nederlandse taal*.) Det med tjukk er lett å skjønne, den nyeste utgaven er på drøyt 5000 sider og veier over 7 kilo. Navnet Van Dale har denne ordboka og de andre i samme familie etter skolemesteren Johan Hendrik Van Dale (1828–1872), som i 1867 fikk i oppdrag å revidere en ordbok over nederlandsk i kjølvannet av en rettskrivingsreform. Han gikk svært grundig til verks og hadde hele tida elevene i tankene, han var opptatt av at de måtte få et tydelig, presist og fullstendig svar på sitt spørsmål: «Hva betyr det?» I motsetning til ettbindsutgaven har min *Dikke Van Dale* gått klar av geskjeftige barn med lim og kniv, den står uskadd på hylla og breier seg med sine tre bind. Men den fysiske gjenstanden får stort sett stå i fred – det er den digitaliserte tjukkassen (Van Dale Online) jeg slår opp i dusinvis av ganger hver eneste dag. Jeg betaler med glede flere hundre kroner i året for å få tilgang til den fyldige informasjonen om over 250 000 oppslagsord, gode eksempler på hvordan et ord brukes, og sitater fra nederlandskspråklig litteratur. Jeg får vite hva som er opphavet til ordet jeg slår opp, og hvor gammelt det er. For nyere ord og uttrykk står det også oppgitt når de er tatt inn i ordboka, en opplysning som ofte er nyttig for meg. En håndfull av ordene har også illustrasjoner, men det kunne gjerne ha vært flere. I digitalisert versjon er det jo ingen plassbegrensning, men det er ikke flere illustrasjoner her enn i papirversjonen: rundt 500.

De norske ordbøkene jeg bruker mest, er *NAOB (Det Norske Akademis ordbok)* og den historiske *Norsk Riksmålsordbok (NRO)*, begge i digitalisert versjon via *Ordnett*, altså Kunnskapsforlagets ordbokportal. Jeg slår også ofte opp i ordbøker som er tilgjengelige på Nasjonalbibliotekets nettsider, som Tone Trytis *Norsk slangordbok* eller utdaterte synonymordbøker. En stor fordel med å søke i disse ordbøkene digitalt er at jeg kan få treff på ord som ikke er oppslagsord. Dermed kan jeg bruke for eksempel en slangordbok «baklengs» og finne slangord jeg ikke kjente til. Via Nasjonalbibliotekets nettsider bruker jeg også kryssordbøker, som har den fordel at de er mindre «strenge» – her kan jeg finne ord som i enkelte tilfeller har ganske lite med oppslagsordet å gjøre, men likevel kan være det rette.

Som skjønnlitterær oversetter er jeg altså en flittig ordbokbruker, men jeg er jo bare én. For å få et bedre bilde av hvordan oversettere bruker ordbøker i 2023, har jeg derfor forhørt meg med kolleger om hvordan de jobber. Jeg deltar i flere sammenhenger der oversettere møtes, så en del har jeg snakket med ansikt til ansikt. I tillegg er mange aktive skjønnlitterære oversettere i Norge medlemmer av O-ringen, et e-postforum der alle spørsmål og svar havner i alles innboks, og her har jeg henvendt meg til dem med spørsmålet mitt. Utvalget er naturligvis begrenset og tilfeldig, men jeg har i hvert fall ett tydelig funn: Nøyaktig null av de spurte svarer at de aldri bruker ordbøker. Absolutt alle har også hatt interessante tanker og refleksjoner å dele, jeg kommer tilbake til en del av dem i det følgende. De fleste oversetterne jeg har hatt kontakt med, oversetter til norsk, men jeg har også tatt direkte kontakt med et par som oversetter fra norsk til andre språk.

Et svar som jeg fikk bare én gang, men som flere andre kom med variasjoner over, lød: «Jeg har et kjærlighetsforhold til ordbøker, selvfølgelig.» Flere brukte ordet «elsker» om bestemte ordbøker de har mye nytte av. En skriver:

Jeg bruker ordbøker hele tiden – ikke minst for å se på ulike betydninger og eksempler. Jeg bruker *Ordnett* mange ganger hver dag, også for norske oppslag, og jeg bruker papirordbøker (Herbert er en yndling) og nettordbøker. De løser problemer for meg, de inspirerer meg, og de gir meg ny lærdom.

Alle oversetterne beskriver ordbøker av ulike slag som uvurderlige verktøy, og de nevner mange forskjellige. De fleste av dem har i likhet med meg tilgang til Nettverkstedet, en samling av ressurser for oversettere som er medlem av Norsk audiovisuell oversetterforening (NAVIO), Statsautoriserte translatores forening (STF), Norsk fagoversetterforening (NORFAG), Norsk Oversetterforening (NO) eller Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFFO), eller som er tilknyttet Senter for norsk skjønn- og faglitteratur i utlandet (NORLA). Via denne nettsiden har medlemmene tilgang til *Ordnett*, så det er rimelig at det er den ressursen som nevnes oftest.

NAOB nevnes av flere (den er gratis tilgjengelig på nett, men kan også brukes via *Ordnett*). Det er ikke overraskende at mange av de skjønnlitterære oversetterne har et nært forhold til denne, for mange av dem har vært flittige brukere av NRO (som NAOB er en videreføring av) og fulgte dens lange vandring fram mot lanseringen av den digitaliserte og oppdaterte versjonen. Da Kulturdepartementet kort etter lanseringen i 2018 ikke ga midler til videre drift, engasjerte Norsk Oversetterforening seg i saken og vedtok et opprop på sitt årsmøte i mars, der det blant annet heter:

Det Norske Akademis ordbok, fritt tilgjengelig på nett, ble lansert i januar 2018. Kulturminister Trine Skei Grande kalte den digitale ordboken «et nøkkelverk for norsk språk». Dette nøkkelverket er et unikt arbeidsredskap for oss oversettere. [...] Det vil være en skam og en tragedie

om dette fine arbeidsredskapet skal sløves allerede samme år som det er lansert. Språket er det mest *felles* vi eier. Fellesskapets midler må kunne brukes til å pleie denne gaven til det norske folk, gjerne supplert av private midler. (Norsk Oversetterforening 2018)

Om oppropet var utslagsgivende da det i mai ble bevilget midler likevel, skal ikke være sagt. Nå, fem år seinere, fremhever brukerne at NAOB er oppdatert og har mange eksempler fra norsk litteratur, selv om en viktig del av den norske litteraturen er utelatt, nemlig oversettelsene. Det er ingen eksempler fra oversatte verker i NAOB. Men begeistring preger oversetternes forhold til NAOB, slik vi kan lese i en O-ring-melding fra 2020:

Kolleger: Er det ikke fantastisk å ha digre, solide ordbøker for hånden som er **ØPPDATERTE AJOURFØRTE!** Vi lever jo i en tid der nye ord og uttrykk melder seg i overveldig hastighet, og undertegnede stønner saktens oppgitt over mye i den lei, men likevel: I det siste er jeg ofte blitt imponert over hvor sterkt de elektroniske ordbøkene bærer preg av nåtidighet i tillegg til den solide tradisjonelle forankringen. Det gir en trygghet: Står et ord ikke i NAOB, føler jeg meg forpliktet til å gå en ekstra runde for å se om det finnes brukbare synonymer.

Den tospråklige ordboka flest nevner, er den som blant oversettere går under navnet «Herbert»: Herbert Svenkerud og Bjarne Berulf-sens *Cappelens store engelsk-norsk ordbok*, som kom ut i 1968 og er basert på B. Kjærulff Niensens *Engelsk-dansk ordbog*. Det mine kolleger sier i dag, er i tråd med omtalen Per Qvale gir «Herbert» i sin artikkel om Svenkerud i *Norsk Oversetterleksikon* (NOleks):

Ordboken ble et like kjært som autoritativt verk i profe-

sjonelle oversetterkretser. Med sitt gehør for idiommer og språklige nyanser er den klart språkbruksorientert, rik på synonymer og smaksnyanser og kyndige tilleggsforklaringer. Den er et pionerprosjekt når det gjelder obskøne ord. Ikke minst ga arbeidet med egne oversettelser et rikelig materiale. Også brukerne, oversetterne, bidro med innspill til nye utgaver: Etter 1988 arbeidet Herbert Svenkerud med ytterligere utvidelser. (Qvale 2017)

Mange bruker tospråklige ordbøker, men opplever at disse ikke alltid strekker til, og da er en mulig løsning å ta veien via en streng av andre oversettelsesverktøy:

Jeg opplever selv at jeg må gå via den fransk-engelske/engelsk-franske ordboken på Wordreference, eller franske verktøy/oppslagsverk som *Le Trésor de la Langue française*, *L'internaute* eller Larousse for å komme fram til riktig vending eller begrep når den fransk-norske ordboka på *Ordnett* ikke strekker til. Jeg skulle gjerne sett at den ble oppdatert og litt mer utfyllende.

En kollega etterlyser et bedre oppslagsverk mellom bokmål og nynorsk:

Bokmål er så dominerende både i Norge og i mitt eget hode at jeg i oversettelsesarbeid ofte kommer på et bokmålsord først og har veldig få veier å gå når jeg deretter finner ut at det ikke «er lov» på nynorsk. Noen ganger får jeg mer hjelp fra den danske ordboka på sproget.dk enn fra ordbokene. no, for i den danske lister de opp så godt som alle kjente synonymer² til alle ord, som igjen setter i gang assosiasjons-

2 Her er det snakk om funksjonen «Ord i nærheden» i *Den Danske Ordbog* på nett. Klikker man seg inn der, får man opp grupper av ord med liknende betydning, hentet fra *Den Danske Begrebsordbog*.

kverna og kanskje fører meg inn på noe nynorsk igjen. Med en bedre bokmål–nynorsk-ordbok kunne denne runddans blitt kortet ned litt.

I O-ringene er det vanlig at spørsmålsstilleren nevner hva hen har funnet (eller ikke funnet) i ordbøkene. Forumet yter jo frivillig og ubetalt kollegahjelp, så det er forventet at man både gjør en innsats selv for å finne svaret, og også fremstiller problemet så klart og fullstendig som mulig. Et eksempel fra drøyt ti år siden: «Jeg trenger minst tre gangbare uttrykk for pøbler/ramp/kjeltringer. Er mildt sagt oppgitt over Synonymordboka, som begynner å bli så foreldet at det er direkte pinlig.» Ved hjelp av e-postforumet er det i årenes løp blitt laget diverse mer og mindre løse lister over ord på ulike områder. Dette er uformelle ordlister med overskrifter som «Forsterkende adverbiale kraftuttrykk», «Synonymer for å puste» og «Assorterte onomatopoetika». Listene er tilgjengelige for medlemmene via Nettverkstedet.

En kollega skriver:

Jeg har tenkt noen ganger på hvor ofte jeg har brukt synonymordboka og ønsket meg andre ord enn dem som dukker opp ... Min drømmeordbok hadde vært 'norsk konnotasjonsordbok' hvor man søker på ett ord og får opp ikke bare synonymer, men også antonymer, metonymer og alle andre slags «-nymer» pluss ord som er beslektet, men ikke direkte synonyme med oppslagsordet, sortert etter relevans (synonymer først, mer perifere koblinger senere).

En annen er inne på noe av det samme:

Jeg bruker mange ordbøker hver dag, *Ordnett*, *Bokmålsordboka*, *NAOB*, *synonymordbok*, *SAOB*, *Den Danske Ordbog*, *rimordbok* osv. Ofte må jeg innom flere språk og sy-

nonymer for å finne nøyaktig det ordet jeg trenger. Skulle ønske det fantes en assosiativ ordbok som forsto meg.

Wiktionary nevnes også av flere: «Jeg er veldig begeistra for Wiktionary – både ideen og i praksis. Der klikker man seg fra språk til språk – ikke alle språk er blitt gode på Wiktionary ennå, men det kommer seg. Fransk er bra.» En annen skriver:

Ellers er det mye pent å si om Wiktionary og diverse ordbøker på nettet, og jeg bruker mange av dem. Problemet med nettordbøkene er at de ofte gir for lite kontekst. Når det gjelder slang, finner jeg fremdeles mye i papirutgaven av Jonathon Greens slangordbok, som jeg må streve mer for å finne på nettet.

Selv om alle jeg har snakket med, bruker digitale ordbøker, snakker mange av dem om papirordbøker. Noen av sentimentale grunner: «Ellers er det jo deilig å bla i de gamle klassikerne på papir, men det er kanskje mest en urasjonell nostalgi i det.» Men det er også flere som forteller at de bruker papirversjonene aktivt:

I all effektivitetsstøyen er det lett å glemme de gamle papirordbøkene, som dekker mye det ellers er vanskelig å finne: Herbert, selvfølgelig, fordi den er laget med henblikk på litteratur, men også andre.

En kollega som oversetter fra norsk til tysk, forteller at han stadig oftere bruker digitale ordbøker, men at han også samler på og elsker ordbøker på papir. Han nevner at det er viktig å ha historiske ordbøker for å kunne gå tilbake til tidligere tiders språk, noe en annen kollega også er inne på:

Jeg har i hvert fall fire «generasjoner» ordbøker (fra og med

Brynildsen³ fra 1902), som stadig kommer til nytte avhengig av hvilken tidsperiode teksten jeg jobber med, er fra eller handler om. (Det er f.eks. fremdeles mye seilskutere-latert ordforråd i 1968-utgaven av Herbert, som er borte i den neste.)

Min tyske kollega nevner også en annen fordel med papirbøker: muligheten til å notere i dem. Som han sier: «Ingenting kan sammenliknes med en ordbok hvor du har notert spørsmål, hint til bøker som er oversatt.» Han sier at det også er gått sport i det for ham, det å finne løsninger som ikke finnes i noen ordbok, og da er det fint å kunne notere dem i selve ordboka. Det kan man jo ikke gjøre på samme måte i digitale ordbøker, men han forteller at han har noen digitale der det er mulig å føye til egne løsninger til korpuset. Hvis mange har samme tilføyelser, kan det tas inn i ordboka. En kollega som oversetter til dansk, nevner også det å notere i ordbøker: «Jeg har streget og skrevet flittigt i min lyseblå norsk-dansk. Jeg kan se at mine notater samler sig om natur og hobbyer, så der har ordbogen ikke vært fyldestgørende.»

Den tyske norskoversetteren løfter også fram en annen side ved de fysiske ordbøkene:

Ordbøkene er veldig viktige for arbeidet mitt, både digitale og i trykk. Og de i trykk har en fordel til, de står i en hylle et stykke unna. Jeg må reise meg og gå dit for å slå opp, den mentale distraksjonen gjør at jeg finner løsningen. Men jeg slår det opp likevel, selvfølgelig.

Det samme har jeg hørt andre oversetterkolleger fortelle: Avbruddet det gir å ta fram en fysisk ordbok, bidrar til et slags girskifte i hjernen som gjør at man kommer fram til løsningen. At de greier

3 Her sikter han til J. Brynildsens *Engelsk-dansk-norsk ordbog*, som kom ut på Gyldendalske Boghandel i 1902 (bind 1) og 1907 (bind 2).

å få oversetteren til å reise seg fra stolen og flytte blikket bort fra skjermen, kan ikke digitale ordbøker påberope seg, her er papirversjonene uovertrufne.

Det er flere gamle ordbøker som nevnes. En oversetter skriver:

Jeg elsker Ola Raknes' Engelsk-norsk [= nynorsk] ordbok fra 1927 som jeg fant på et antikvariat en gang – den gir en masse nynorskord som jeg ellers aldri ville ha kommet på. Selv om mange av dem nå er blitt ubrukelige, er de fine til å tenke med. Og en god del kan fortsatt brukes. Og Samlagets *Med andre ord* er helt uvurderlig, men burde vært digitalisert og utvidet. Det er mine viktigste kilder når jeg en sjelden gang oversetter til nynorsk.

Ellers går slangordbøker igjen, og *Norsk banneordbok* (Fjeld 2018). Det er neppe tilfeldig at Qvale nevnte «obskøne ord» i omtalen av Herbert, for det ordforrådet som ikke er helt stuerent, kan det ofte være vanskelig å finne i vanlige ordbøker. Både bruken og tilfanget av tabuord endres ofte raskt. Mange vendinger er døgnfluer, med et kort og heseblesende liv.

Til tross for all sin kjærlighet til ordbøker er oversetterne enige om at man ikke kan stole på én ordbok. Som en av dem sier: «Det er alltid mangler.» Som vi har sett, bøter de (det vil si: vi) på det ved å bruke et mangfold av ordbøker og nettressurser, og ved å spørre hverandre til råds. Det er ingen tvil om at internett og digitalisering har forandret oversetternes liv. Min danske kollega uttrykker det slik:

Jeg har stor respekt for de oversættere der arbejdede før computeren og Google. Dagsrejser til biblioteket for at slå op og slå op og slå op. Jeg er ikke sikker på at jeg ville have haft tålmodighed til det.

Oversetterne uttrykker glede over alle gode ressurser og nevner gjerne tidligere tiders kolleger, som måtte forlate kontoret for å oppsøke fagfolk og faglitteratur som vi i dag kan finne lett som en plett på nett. Dette ble også et tema da jeg for noen år siden diskuterte forskjellige norske oversettelser av barneboka *Pollyanna* av Eleanor H. Porter med noen kolleger. Jeg leste boka høyt for et av barna mine og støtte på en overraskende oversettelse av «screens». Tante Polly karakteriseres for leseren tidlig i boka ved at hun blir fortørnet over en flue i huset og formaner hushjelpen: «I have ordered screens, but until they come I shall expect you to see that the windows remain closed.» Dette blir det en del forviklinger av, for Pollyanna har fått rom på loftet, og der blir det kokvarmt med lukkede vinduer. Men de norske oversetterne har, fra Ingeborg v.d. Lippe Konow i 1914 via Anne-Johanne Loe i 1951 til Ulf Gleditsch i 1977 (alle i diverse opplag og utgaver), oversatt «screens» med «persiennet». Generasjoner av norske barn må ha lurt følt på hvordan persiennet kan holde fluer ute. Men når man slår opp i ordbøkene disse oversetterne hadde tilgang til, leter man forgjeves etter den betydningen de hadde bruk for, fram til 1968-utgaven av Herbert kommer med det forløsende ord: «fluenetting».

Men selv om mye er bra, kan det alltid bli bedre, og kollegene mine har en del ønsker. Et som nevnes av flere, er bedre oversikt over hva som faktisk er tilgjengelig. Som en av dem spør: «Fins det et oppslagsverk over oppslagsverk? Det virker jo som om ikke engang garvede veteraner har oversikt over alt som fins der ute.» Det samme er en annen kollega inne på:

Jeg bruker også ordbøker kontinuerlig. Begynner med *Ordbnett*, men opplever at jeg ofte kommer til kort der, særlig når det gjelder ord som får nye og utvidede betydninger, slangord og uttrykk. Man kan sende inn forslag til ord eller betydninger som bør inn, men jeg vet ikke om det sitter noen og oppdaterer på jevnlig basis. Språkbruket gjør en

kjempejobb med å dele diverse ordbøker og ordlister på Facebook, og drømmen er å ha et knutepunkt for ALLE MULIGE ordbøker, der det kan legges inn nye ressurser hele tiden. Det hadde jeg vært interessert i å betale for.

Selv er jeg godt fornøyd med det jeg har å hjelpe meg med, men det er nok *Dikke Van Dale* jeg har et mest lidenskapelig forhold til. Og selv om forgjengeren stort sett samler støv, har jeg kjøpt meg den nye og oppdaterte papirversjonen. Dessverre kunne den ikke sendes til Norge, så den står hos venner i Nederland og venter på at jeg skal komme og hente den. Det gleder jeg meg til, men den kommer nok ikke til å få plass på skrivebordet, denne heller. Jeg ser for meg at jeg setter den ved lenestolen, og der skal jeg ta plass i ledige stunder for å smatte og kose meg – ordene i en uskadd ordbok kan nemlig smake minst like deilig som sjokoladen jeg har i den uthulte.

Litteratur

Ordbøker og digitale ressurser

Brynildsen (1902, 1907): *Engelsk-dansk-norsk ordbog*. København: Gyldendalske Boghandel.

Den Danske Begrebsordbog (2014): Sanni Nimb, Henrik Lorentzen, Liisa Theilgaard & Thomas Troelsgård. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Den Danske Ordbog. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <ordnet.dk/ddo> (april 2023).

Dikke Van Dale = T. den Boon & R. Hendrickx (i samarbeid med N. van der Sijs) (2015): *Groot woordenboek van de Nederlandse taal*. Utrecht: Van Dale Uitgevers.

- Fjeld, Ruth Vatvedt (2018): *Norsk banneordbok*. Oslo: Humanist forlag.
- Goor, Elly van (2019): *Nederlandsk lommeordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Lulofs, D. (1993): *Noors-Nederlands Nederlands-Noors*. Groningen: BoekWerk.
- Meyer-Myklestad, J. & Haakon Søråas (1936): *Engelsk-norsk, norsk-engelsk*. Oslo: Damm forlag.
- NAOB = *Det Norske Akademis ordbok*. Oslo: Det Norske Akademi for Språk og Litteratur. <naob.no> (april 2023).
- Nasjonalbibliotekets nettsider = <nb.no> (juli 2023).
- Nettverkstedet. <nettverksted.no> (juli 2023).
- Nielsen, B. Kjærulff: *Engelsk-dansk ordbog* (1. utg. 1964). Gyldendal.
- NOLEks = *Norsk Oversetterleksikon*. Norsk Oversetterforening. <oversetterleksikon.no> (juli 2023).
- Norsk Riksmålsordbok I–VI* (1937–95): Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard) og Kunnskapsforlaget.
- Ordnett*. Gyldendal Norsk Forlag. <ordnett.no> (april 2023).
- Raknes, Ola (1927): *Engelsk-norsk ordbok*. Oslo: H. Aschehoug & co.
- Rommetveit, Magne (1993): *Med andre ord*. Oslo: Samlaget.
- SAOB = *Svenska Akademiens Ordbok*. <saob.se> (april 2023).
- Sterkenburg, P.G.J. van (1996): *Van Dale Handwoordenboek Hedendaags Nederlands*. Utrecht: Van Dale Uitgevers.
- Stor norsk ordbok*, digital utgave. Gyldendal Norsk Forlag. <ordnett.no> (juli 2023).
- Svenkerud, Herbert & Bjarne Berulfsen (1968): *Cappelens store engelsk-norsk ordbok*. Oslo: Cappelen.
- Tryti, Tone (2008): *Norsk slangordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Van Dale Online. <zoeken.vandale.nl> (juli 2023).
- Wiktionary. <wiktionary.org> (juli 2023).
- Wordreference. <wordreference.com> (juli 2023).

Annen litteratur

- Lodge, David (1984): *Small World: An Academic Romance*. London: Secker & Warburg.
- Norsk Oversetterforening (2018): Uttalelse fra NOs Årsmøte 2018 om NAOBs fremtid. <oversetterforeningen.no/uttalelse-fra-nos-arsmote-2018-om-naobs-fremtid> (juli 2023).
- Porter, Eleanor (1913): *Pollyanna*. Boston: L.C. Page. Norske oversettelser ved Ingeborg v. d. Lippe Konow (Fr. Nygaards forlag 1914), Anne-Johanne Loe (Aschehoug & co. 1951) og Ulf Gleditsch (Ansgar 1977).
- Qvale, Per (2017): Herbert Svenkerud 1927–2009. I: *Norsk Oversetterleksikon*. <oversetterleksikon.no/2017/05/30/herbert-svenkerud-1927-2009/> (april 2023).
- Vikør, Lars S. (1995): D. Lulofs: Noors-Nederlands Nederlands-Noors. BoekWerk, Groningen 1993. I: *LexicoNordica* 2, 311–313.
- Vormeland, Hedda (2014): I skyggen av Akira Sakazaki. <oversetterforeningen.no/i-skyggen-av-akira-sakazaki-2/> (april 2023).

Hedda Vormeland
skjønnlitterær oversetter
medlem av Norsk Oversetterforening
cand.philol.
hedda.vormeland@gmail.com